

УДК 811.161.2'373.45-112+81'282
DOI 10.35433/philology.1 (104).2025.239-248

ДІЄПРИКМЕТНИК ТА ДІЄПРИСЛІВНИК У КОПІЯХ ПРИВІЛЕЇВ КИЇВСЬКОМУ МІСЬКОМУ МАГІСТРАТУ

В. М. Титаренко*

У статті схарактеризовано особливості вживання дієприкметникових та дієприслівникових форм у копіях привілеїв, виданих Київському міському магістрату. Пам'ятка створена в першій половині XVIII століття для власних потреб К. Кричевця. Тексти грамот копіювалися і перекладалися, тому для них характерні лінгвальні ознаки XVI–XVII і XVIII ст. Спостережено проникнення великої кількості рис старослов'янської мови, зокрема й дієприкметникових форм на -ций, які не були властиві для попереднього періоду пам'яток ділового стилю. Відзначено широке використання активних дієприкметників на -чий. Широко представлено пасивні форми на -н-: Характерною особливістю в написанні таких форм є дві букви -нн-.

Також виявлено в невеликій кількості активні дієприкметники з формантом -ви- та пасивні із суфіксом -м-, -т-.

З-поміж аналізованих форм ужито невелику кількість на -л-. Засвідчено кілька словоформ, утворених від давніх основ: вземши, доведши, принемиши, які вжито паралельно з новішими. Поодинокі дієприкметники поєднано зі зворотною часткою ся / се, яка могла бути й у препозиції, і в постпозиції. Після шиплячих поряд із формантом -ен ужито фонетичний варіант -он.

У пам'ятці також засвідчено активне використання дієприслівників із різними суфіксами -учи (-ючи), -ачи (-ячи), -ши, -вши. Виявлено функціонування в аналізованому тексті дієприслівників із часткою ся / се, яка частіше закріплена після дієприслівника й поодинокі написана перед ним.

Зіставлення з іншими пам'ятками аналізованих форм демонструє, що в подібних текстах XVI–XVII століть дієприкметники та дієприслівники активно використовувалися й творилися за такими ж моделями як і в представленому конволюті.

На синтаксичному рівні аналізовані дієприкметники виступають непоширеним та поширеним означенням (дієприкметниковим зворотом) та в ролі присудка; дієприслівник функціонує як одиничний, так і в складі звороту, виступаючи в ролі обставини.

Ключові слова: активний дієприкметник, пасивний дієприкметник, дієприслівник, формант, членна форма, нечленна форма, старослов'янська мова, церковнослов'янський вплив.

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
tkytar@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1599-9964

PARTICIPLE IN COPIES OF PRIVILEGES TO THE KYIV CITY MAGISTRATE

Tytarenko V. M.

The article characterizes the peculiarities of the use of adjectival and adverbial forms of participles in copies of privileges issued to the Kyiv City Magistrate. The written records were created in the first half of the 18th century for K. Krychevets' own needs. The texts of charters were copied and translated, and therefore they are characterized by linguistic features of the 16th–17th and 18th centuries. From the last period, we observe the penetration of a large number of features of the Old Slavonic language, in particular, adjectival forms of participle in *-shchy*, which were not characteristic of the previous period in business monuments. Wide use of active participles in *-chi* was noted. Passive forms in *-n* are widely represented. A characteristic feature in the writing of such forms is the two letters *-nn-*.

The research material also features a small number of active participles with the formant *-vsh-* and passive participles with the suffix *-m-*, *-t-*.

A small number of *-l-* was found among the analyzed forms. Several word forms are attested, which were formed from ancient bases: *vzemshy*, (having taken), *dovedshy* (having proved), *prynemshy* (having got), which were used in parallel with newer ones. Single verbs are combined with the reciprocal participle *sya* / *se*, which could be both prepositional and postpositional.

Participial adverbs with various formative suffixes *-uchi* (*-yuchi*), *-achi* (*-yachi*), *-shi*, *-vshi* are also actively used in the note. The functioning of participial adverbs with *-sya* / *-se*, which is more often fixed after the adverb and written singly before it, was revealed in the analyzed text. After sibilants, along with the formant *-en*, the phonetic variant *-on* is used.

A comparison of the analyzed forms with other records shows that in similar texts of the 16th and 17th centuries, active participial adjectives and adverbs were actively used and created according to the same models as in the presented convolute.

At the syntactic level, the analyzed word forms of the participle act as uncommon and common meaning (adverbial inflection) and in the role of a predicate; the adverb functions both as a singular and as part of an inflection, acting as a circumstance.

Key words: active participle, passive participle, participial adverb, formant, article form, non-article form, Old Slavic language.

Постановка наукової проблеми.

Матеріалом для запропонованої розвідки слугував конволют, який зберігається в ЦДІАУ м. Києва під шифром ф. 62, оп. 1, спр. 1 [17]. Ця пам'ятка вміщує копії грамот, виданих з Польської королівської резиденції на підтвердження магдебурзького права м. Києву від 1544 до 1659 років. Як зазначено на посторінкових записках, книгу уклали для власних справ бурмистр Козьма Кричевець, який, найімовірніше, готувався стати війтом. Нараховано 47 привілеїв та один декрет. Точний час створення пам'ятки невідомий, оскільки вказані роки (1665, 1673) у записках пам'ятки потрактовано помилково. З окремих історичних джерел відомі роки діяльності власника книги, тому припускаємо, що написана вона була до виборів війта, тобто 1734 до року. Під частиною привілеїв зазначено, що вони перекладені з латинської та

польської мов, перекладачами були Антон Троцина та Михайло Яггельницький (20-ті роки XVIII ст.). Отже, створено пам'ятку в першій половині XVIII століття в кінці 20-х років. Але не можна однозначно стверджувати, що мова пам'ятки теж зазначеного періоду, оскільки в ній розміщені копії, про що вказано на початку конволюту. Тому пам'ятка відображає мовні особливості XVI–XVII століть із накладанням характерних рис і для XVIII. Передовсім на тексті виразно позначився вплив церковнослов'янської мови, зумовлений російськими тенденціями. Мову пам'ятки описано фрагментарно, дієслівні форми предметом опису не були, тому ці студії є актуальними, мають практичне значення – представлення нового фактологічного матеріалу для узагальнення й систематизації відомостей про

функціонування дієприкметника й дієприслівника в староукраїнській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюцію дієприкметника та дієприслівника в українській мові від найдавнішого часу описано в монографії "Історія української мови. Морфологія" [6], дієслівні форми представлено також у студіях С. Бевзенка [2], Н. Діденко [5], І. Керницького [8], В. Самійленка [16], функціонування цього граматичного класу слів у староукраїнський період проаналізовано в працях О. Білиха на матеріалі конфесійних пам'яток української редакції [3], у розвідці О. Маштабей [12], джерелами якої були Полтавські актові книги.

Мета дослідження – охарактеризувати особливості функціонування дієприкметника та дієприслівника в тексті привілеїв Київського міського магістрату. Завдання – виявити форми, проаналізувати словозміну, час, стан, синтаксичну функцію задекларованих вище дієслівних форм.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У досліджуваному конволюті засвідчено велику кількість дієслівних форм, зокрема й дієприкметників та дієприслівників. Нижче проаналізуємо особливості їх побутування в зібраній книзі привілеїв.

Особливості словозміни дієприкметника. У родовому відмінку спорадично вжито закінчення *-аго*, яке сягає старослов'янської мови: *именуємаго* 3, *будучаго* 4, 27, *надлежащаго* 16, 46, хоч питоме *-ого* в тексті значно переважає: *надлежащаго* 4, *будучаго* 8, *справующаго* 111 зв., *с припадающаго* 123, *служачаго* 127, *служачаго* 133. Флексія *-аго* не властива була для текстів ділового стилю XVI–XVII ст. Найімовірніше, досліджуваний текст зазнавав церковнослов'янської стилізації вже у XVIII ст. під впливом російської мови. Окрім дієприкметників, такі форманти в тексті інколи мають прикметники,

прикметникові займенники та числівники: *латиѣйшаго* 135, *давнаго* 5 зв., *найвишшаго* 6, *ѣтаго* зв., *ишаго* 77 зв., *всякаго* 57, *втораго* 23 тощо.

Дієприкметники жіночого роду в родовому відмінку однини мають флексію *-ой*, яка виникла внаслідок редукції кінцевого *i* з форми *-o/ji/*: *привешенно(й)* 5 зв., *описанной* 13, *прити(с)не(н)ной* 21 зв., *помянутой* 29 зв., *позванной* 40 зв., *лежачой* 67 зв., 136 зв., *учиненой* 100 тощо, такі ж закінчення характерні й для прикметників, прикметникових займенників та числівників; *щодо(б)ливой* 3, *всякой* 4 зв., *подлинной* 5 зв., *призавѣсистой* 6 зв., *людской* 14, *жмудской* 17 зв., *той* 18, *песковой* 40, *въкопотомной* 44, *которой* 59, *певной* 72 зв., *нашой* 111, *бо(л)шой* 111 та ін.

Виявлено в тексті дієприкметники займенникового походження, які засвідчено в стягненій (*призванні* 3 зв., *писанні* 6 зв., *примушени* 40, *преречони* 40 зв., *подписанні* 53, *по(з)ванні* 81 зв. тощо) і нестягненій (*подлегла* 6, *привешенную* 13 зв., *речоніе* 36 зв., *содержащіе* 42, 42 зв., *служащіе* 81, *новоо(б)ранній* 111, *належащіе* 112, *мешкаючій* 121, *злученній* 121, *помененній* 129, *припадаючіе* 132, *служащій* 133, *мѣючіе* 137 *укопчєная* 188 тощо) формах.

Активні дієприкметники теперішнього часу. У стародруці використано дієприкметники із суфіксами *-ач-* / *-яч-*, *-уч-* / *-юч-*: *ска(р)жачимся* 7 зв., 26 зв. (*ска(р)жачимъ* 94 зв., *ска(р)жачихъся* 45 зв.), *належачіе* 58 (*належачихъ* 81, *лежачой* 67 зв., *лежачую* 75 зв., *лежачихъ* 85 зв.), *се кончаचितъ* 80 зв. (*кончачимъ* 104 зв.), *служачихъ* 116; *находячіе* 2, *сидячихъ* 52 зв., *ѣ(ж)жачихъ* 115, *прие(з)жаючихъ* и *приходячихъ*, *яко* и *о(т)ѣ(з)жаючихъ*, и *о(т)ходячихъ* 84 зв., *ѣздячихъ* 121 зв., *проводячихъ* 89, *стоячую* 130 зв., *поносячи* 128 зв.; *-юч-*: *имѣючіе* 5, *премешкиваючіе* 12 / *перемешкиваючій* 35 зв. (*тешкаючіе* 80 зв.), *замикаючіе* 23 зв.,

на(с)тупуючіє 76 зв., знайду́ючієся 11 зв., на(с)тупуючіє 119. Із суфіксами на **-уч-** виявлено невеликий репертуар слів: широко вживана в різних відмінкових формах лексема *будучимъ* 2 зв., *будучаго* 4, *будучій* 12, *будучихъ* 22 зв., *будучити* 81 зв., *будучіє* 124 зв. та слова *живучихъ* 3, 3 зв., *прилученній* 13.

У стародруці вжито активні дієприкметники теперішнього часу, утворених з допомогою суфікса **-(а)щ-, -(я)щ-, -(у)щ-, -(ю)щ-**. Найбільше засвідчено словоформ із афіксом **-ащ-/ -ящ-**: *надлежащого* 4, 8, 16, 27 (*надлежащаго* 46, *належащихъ* 40 зв.), *содержащіє* 42, 42 зв., *служащіє* 81 (*служащій* 133, *служащого* 133), *належащ(о)го* 105 зв. (*належащій* 112), *служащи* 109, *спротивлящ(е)гося* 121 зв., *на(д)ходящимъ* 127, багаторазово в конструкції *"поносящихъ и терпящихъ"* 3, 7, 14 зв., 25 зв., 44 зв. та з **-ющ-**: *наступующимъ* 6 зв., 13 зв., 25, 119 зв., *о(б)рѣтаючи(м)ся* 24, *припадаючимъ* 103 зв., (*припадаючіє* 104), *продающихъ и купующихъ* 110, *вакующій* 111 зв., *справующого* 111 зв., *управляющихъ* 121, *мающій* 133, *замикающій* 133, *імѣющієся* 133 зв. Із формантом **-ущ-** виокремлено лише одне слово *будушіє* 113 зв.

Аналізовані суфікси **-(а)щ-, -(я)щ-, -(у)щ-, -(ю)щ-** не характерні для пам'яток ділового письма попередніх століть (пор. [1; 4; 9; 10; 11; 12; 14; 15]), проте властивими були для українських текстів конфесійного стилю [3: 405–407]. Припускаємо, що такі форми в студійованих у цій публікації привілеях з'явилися вже в процесі їх перекладу та під час укладання книги для К. Кричевця, зокрема в першій половині XVIII ст., оскільки такі форми активно використовувалися в російській книжній мові, під впливом якої й потрапили до рукопису. О. Маштабей у актах полтавського городского уряду XVI –XVII ст. не виявила жодної форми з **-ущ-, -ащ-,** відсутні вони також й у "Бориспільських актах" 1612–1699 рр. [12: 157, 162].

Активні дієприкметники минулого часу вживано рідко. Із суфіксом **-вш-** виявлено лише дві форми одного слова: *бывшету* 50 зв., *бывшій* 119 зв. Невеликим репертуром представлено дієприкметники на **-л-**: *подлеглая* 6, *припаломъ* 40, *присяглого* 58 зв., *зме(р)лого* 68, *зошлого* 111 зв., 119, *тинулого* 59 зв. Названі дієприкметники, окрім останнього, у будові мають префікс.

Пасивні дієприкметники активно вживано з різними суфіксами. Поширеними були дієприкметники з афіксом **-н- (-нн-)**: *при(з)вани* 7 зв., *установлени* 12 зв., *писаниє* 23 зв., *оторвани* 24, *надани и впривилєзвани* 11 (*наданиє* 62 зв., *наданихъ* 19, *постановлени* 38 зв., *примушени* 40, *привожени и увожени* 41, *преречонитъ* 41, *при(з)вани* 45, *утоцовани(й)* 60, *покладаний* 63 зв. (*покладанихъ* 11 зв.), *уделаний* 63 зв.

Значно частіше такі дієприкметники написано з двома буквами **н** без очевидної мотивації: *потверженній* 2 зв., *названное* 2 зв., *умно(ж)енніє* 3, *привешенно(й)* 5 зв., *вираженніє* 6, *привѣшанную* 6 (*привешенной* 10 зв.), *предреченнихъ* 7, *менованній* 18 зв., *писанній* 18 зв., *описанной* 24, *наданной* 25 зв., *данна* 29 зв., *за(б)раннихъ* 35 зв., *учиненноту* 36 зв., *сконченнитъ* 40, *ото(р)ванній* 43, *вити(с)ненную и привешенную* 43 зв., *вираженніє* 43 зв., *отворенній* 51, *умоцненное и до(б)ре о(б)варованное* 52, *по(т)вержденнихъ* 53, *обраннимы* 58, *умоцованны* 62 зв., *забранніє* 64 зв., *зоставленній* 65 зв., *уделанного* 67, *приложенной* 69 зв., *збудованній* 70 зв., *залецанную* 75 зв., *помяненніє* 77 зв., *назначени* 80, 81, *наимянованній* 87 зв., *вираженни(х)* 90 зв., *по(с)тановленнимъ* 99, *зосланнихъ* 100, *ствє(р)женніє* 100, *примноженни* 106, *упривилиованного* 111 зв. тощо.

Виявлено низку дієприкметників із фонетичним варіантом суфікса **-он-**, який ужито після шиплячих: *преречоній* 2, *предречонихъ* 3 зв., *речоніє* 36 зв., *назначонихъ* 38 зв., *о(т)рочонити* 60 зв., *плачоній* 89,

подвишоніе 62 зв., нарушони 67, зложони(й) 67 зв., за(с)лужоного 111 зв., проте непоодинокі після шиплячих написано й формант з -е-: о(з)наченній 2, реченное 7, предреченних 7, о(з)наченніе 7 зв., прилученній 13, сконченніи 40; привишена 2, подтверженный 40 зв., привожени и увожени 41, засажений 68 тощо.

Невелику кількість ужито з афіксами -м-: не вѣдоми 6 зв., 25, "рукомихъ и нерукомихъ" 39 зв., не(с)вѣдоми 44, именуемого 44 зв., рукомихъ 85 зв., предпререченои 103 та -т-: помянутіе 3, приняи(й) 125 зв.

Окремі слова утворено в пам'ятці з різними суфіксами: "позволяетъ тежъ **помянутимъ** мещаномъ вшелякій складъ в тѣстѣ ихъ итѣти" 4 (виявлено 27 слівформ лексеми помянутий) та "позволено те(ж) и дана моцъ и вла(ст) **помяненнимъ** мещано(мъ) нашимъ тѣста Києва" 52 (ужито 22 випадки номена помяненний).

У кількох випадках утворено дієприкметники із часткою **ся / се** в постпозиції (ска(р)жачимся 7 зв., 26 зв., ска(р)жачихся 45 зв., знайдуючіся 116 зв.): "войтъ з урадовити свойти перед таестато(мъ) ниймъ, когда чре(з) позви нийи при(з)вани буду(т), о якіе-ко(л)векъ справи тит же власни(м), а не иншимъ правомъ тайдебу(р)скимъ, на нихъ ска(р)жачихся, о(т)вѣтствова(т) мѣю(т)..." 45–45 зв.; "аби есте о(т) мещанъ нийихъ киевскихъ, всякіе товари, такъ чужоземскихъ, яко те(ж) в панства(х) нийихъ знайдуючіся якимъ-колвекъ именъемъ. названи якъ би ту(т) нѣтъ обще всѣ вираженни и спецѣфиковани били..." 116 зв. Також виявлено дві форми одного слова із часткою **ся / се** в препозиції (се кончають 80 зв., ся кончають 104 зв.): "...яко то все о(б)ширне и достатечно декретъ нийъ першій описуетъ и докладуе(т) на те(р)мине теди теперешнимъ реляцій нийи(х) вла(с)ни(х) с ко(н)се(р)ваціей припадлимъ и до то(л) ся кончають..."

104–104 зв. Засвідчено випадки, коли зворотний займенник зберігає свою повну форму поряд із дієприкметником: "...тимъ же вла(с)не ане инимъ правомъ та(й)дебу(р)скимъ, на себе ска(р)жачимъ, о(т)вѣтствовати мѣетъ..." 94 зв.

Таку ж практику написання відзначають і інші науковці, передовсім для XVI–XVII ст. [13: 81]. У ПС поширеними були активні дієприкметники на -ий у членній і нечленній формах, також дієприкметники минулого часу на - (в)ий, які входять до книжних зворотів.

На синтаксичному рівні дієприкметник виконує ті ж ролі, які й у сучасній українській мові. Може виступати в ролі означення як одиничний дієприкметник: "всякихъ **будучихъ** инозе(м)цовъ и прешелцовъ" 4 зв.; "инстигаторъ нийъ и делято(р) его велто(ж)ній воевода нийъ чре(з) **умоцованого** свое(го) урожого Павла Вилкостовского правне се домовлялъ" 86; "преречонихъ мещанъ нийихъ киевскихъ" 68 зв. – 69; "безправъе о(т) таковихъ **прие(з)жающихъ** купцовъ дѣетъ" 101 зв. Натрапляємо на випадки, коли означення, виражене дієприкметником, стоїть у постпозиції: "о(т)правова(т) бе(з) витяганя в той день то(р)говій о(т) людей **прие(з)жающихъ, и купующихъ** якої-ко(л)векъ повинности..." 84 зв.; "и(ж) ти уважаючи же невірній Лейзе(р) Іосифовичъ, арендаръ **бившій** киевскій" 119; наданъе це(р)кви **муrowанной** пресвѣтія Дѣи ро(ж)дество собо(р)ной, названной в ринку тѣста Києва, стоячую под датою в Краковѣ на сейме року 1633" 130–130 зв.

Найчастіше дієприкметник утворює зворот: "всѣтъ о(б)ще и ко(ж)доту зосо(б)на, **нѣтъ и потомъ будучимъ**" 2 зв.; "и иннихъ всѣхъ рете(ст)никовъ, **в Києвъ тепе(р) жѣвучихъ. (!) и впре(д) будучи(х)**" 3 зв.; "и всѣмъ его обивателетъ, **тепе(р) в немъ зостаючимъ и на потомъ будучимъ**" 7; "не иншимъ правомъ майдебу(р)скимъ, **на нихъ**

ска(р)жачимся, *о(т)вѣтствовати мають*" 26 зв.; *"мещанъ нѣшихъ киевскихъ, под право(мъ) майдебу(р)скимъ живючихъ"* 75 зв.; *"а ти нашимъ и найяснейшихъ королей по(л)ски(х) по насъ на(с)тупуючихъ итенеми обѣзюемо"* 76 зв.; *"сплавъ водній на рѣкахъ до по(р)товъ мо(р)скихъ, збожа проводячихъ, а не на рекахъ в панствѣ коронномъ, о(т) мѣста до мѣста идучихъ"* 89; *"при всихъ волно(с)тя(х) волного рубанья дѣрева, в пуца(х) нѣшихъ, около Києва лежащихъ, на оборону ме(с)та Києва и потребу мещанъ"* 69; *"всякихъ те(ж) людей, тамо будучихъ, чужоземцовъ и приходящихъ, в месте тамъ Києве мешкаючи(х) и купецкого гандлю заживающихъ"* 96; *"дѣховнимъ то е(ст) бискупитъ, вѣри католицкой римской, и метрополитови киевскому и всякитъ дѣховнимъ, в Києве свой ѡпатренѣ маючимъ всякіе здавна"* 96; *"яко (ж) приве(р)таемъ, даемъ и позволяемъ тимъ листомъ нѣимъ со всѣти его належито(с)тяти, будинками и околнчостями, до оногo належачими"* 119 зв. Функціонував також дієприкметник у ролі присудка: *"...что би тая повинно(с)т на потомъ на нихъ албо потомки ихъ не била вложенна"* 52 зв.; *"...тая конституція о(т) киевянъ инѣдукована била"* 62; *"...и(ж) била одослана, до насъ и суду нѣшого пре(з) велто(ж)ного Томаша Замоиского на замо(с)тю воеводи киевского, книшинского, и кгоначкого и про(т)чая старо(с)ти на у(з)нанѣ и осу(ж)денѣ наше справа и акція..."* 79; *аби тая справа била о(т)ложена до то(л)"* 80.

Дієприкметники поширювано в діловому тексті в канцелярських стійких словосполученнях, формулах: *"правомъ майдебу(р)скитъ на нихъ ска(р)жачимся"* 3 зв., 7 зв., 26 зв.; *"теперь в немъ зостаючимъ и на потомъ будучимъ"* 25 зв.; *"мѣсто печати к тому привилею прити(с)ненной"* 82, 83 зв., 93, 120 тощо.

У пам'ятці дієприкметники часто зберігають дієслівний характер, уживаючися з прислівником часу або

способу дії: *"всѣмъ о(б)ще и ко(ж)дому зосо(б)на ннѣ и потомъ будучимъ"* 6 зв.; *"всѣмъ его обивателетъ тепе(р) в немъ зостаючимъ, и на потомъ будучимъ"* 7; *яко людей волнихъ у правѣ тайдебу(р)скотъ сидячихъ"* 52 зв.; *"яко те(ж) в справахъ мѣски(х), где-колвекъ ездячихъ, ту(р)бовати не смель..."* 121 зв.

Означення, виражені дієприкметникам, стоять у препозиції: *"всякихъ будучихъ инозе(м)цовъ"* 4 зв.; *"живючіе люде в Києвѣ"* 137 зв. та в постпозиції: *"о(т) людей прие(з)жающихъ и купуючихъ"* 84 зв.; *"до(б)ра лежачіе и рухоміе во время бунтовъ, козацкихъ, фа(л)шиве у насъ по(з)прошивали"* 131 зв.

У тексті привілеїв дієприкметник може розриватися від означуваного слова іншими членами речення: *"всякихъ будучихъ инозе(м)цовъ и прешелцовъ тамъ в мѣсте Києвѣ и гандлючихъ"* 4 зв. тощо.

Дієприслівники теж широко використано в досліджуваній пам'ятці. Засвідчено в тексті дієприслівники на -учи / -ючи, -ачи / -ячи, які поширилися від форм називного відмінка однини активних нечленних дієприкметників жіночого роду теперішнього часу зі значенням недоконаного виду. У XVI ст. утворення на -чи стали найбільш поширеними серед дієприслівників теперішнього часу [3: 405].

У тексті грамот виявлено невелику кількість із суфіксом **-ачи**: *ска(р)жачи* 15, *не бачачи* 38 зв., *держачи* 50 зв., *надлежачи* 59 зв., *зичачи* 69, 75 зв., 76, 100, 128, *не кончачи* 80, *служачи* 96 зв., *бачачи* 128; **-ячи** (близько 80): *видячи* 2 зв., 6 зв., *хотячи* 3, 7, *чинячи* 11, *находячи* 19 зв., *платячи* 20, *просячи* 40, *доводячи* 59 зв., *не становячисе* 70, *становячисе* 72, *приводячи* 74, *зносячи* 106, *поносячи* 128 зв. тощо.

Лише три слова виокремлено з афіксом **-учи**: *будучи* 19, 20, 52, 52 зв., 60, 67, 126, *беручи* 20, *идучи* 75 зв. Значно більше слів з **-ючи**: *суплѣкуючи* 2 зв., *не прибавляючи* анѣ *уйтуючи* 2 зв., *маючи* 3, *желаючи*

б зв., бючи 11, не дбаючи 12, витегаючи 19, имаючи и збываючи 19, оказуючи 19, мешкаючи 20, не вижишляючи 20 зв., ведуючи 21 зв., не смеючи 21 зв., не рушаючи 32, шацуючи 40, желяючи 44, прекладаючи 50 зв., розказуючи 51, не по(л)гуючи 51, усмо(т)реваючи 51, напинаючи 52, не дбаючи 55 зв., зо(с)тавуючи 57, не задаючи 57 зв., припуцаючи 59, чуючи 59, позиваючи 59 зв., алегуючи 65, теючи 75, прие(ж)жаючи 101, обещаючи 119 зв. тощо. Утворювано аналізовані словоформи від дієслів недоконаного виду.

Дієприслівники доконаного виду (минулого часу). Засвідчено форми на **-ши / -вши**, які утворилися від називного відмінка однини активних нечленних дієприкметників жіночого роду минулого часу. Із суфіксами **-вши** виявлено понад 120 форм: *уйзревши* 20 зв., *вернувши* 20 зв., *узавши* 51, *войзравши* 61 зв., *подавши* 65, *заложивши* 67 зв., *подписавши* 69, *за(с)тавивши* 72 зв., *приехавши* 73, *пришовши* 75 зв., *покупивши* 77 зв., *винявши* 84 зв., *оттворивши* 89, *уваживши* 90 зв., *обравши* 98, *о(б)новивши* и *уничтоживши* 103 зв., *винявши* 107 зв., *уваживши* 118, *инфо(р)мовавши* 118 тощо. Із формантом **-ши** утворено слова від дієслів з основою на приголосний: *винєвши* 11, 34 зв., 54, *вземши* 11 зв., 35, 54 зв., *доведши* 58 зв., *знесиши* 124 зв. Імовірно, що дієприслівники *винєвши*, *вземши* зберігають таке утворення від давніш форм – *винемъ*, *възмъ*. Засвідчено також у конволюті й новіші похідні: *винявши* 84 зв., *взявши* 20 зв., виявленої по 4 рази.

Більшість вказаних дієприслівників утворено від дієслів доконаного. Поодинокі виявлено форми, які походять від дієслів недоконаного виду: *бивши* 33 (*хто би перед тимъ з нихъ в уряде бивши*); *мєвши* 59 зв. / *мѣвши* 89 (*ми теди з пѣнами раднити и управѣ бѣглити нийти той реєстръ оттворивши, и поступокъ в справѣ той добрѣ зразу мѣвши*); *указовавши* 61 зв.

Залишки нечленних форм колишніх пасивних дієприкметників теперішнього часу знаходимо в прислівнику *ведомо*: "*о которыхъ вѣру, статечности и в правахъ поточныхъ беглости натѣ естъ до(б)ре ведомо*" 51.

Уживаються такі дієприслівники зі зворотною часткою **ся / се / съ**: *обовязуючися* 11, *уска(р)жаючися* 19, не *заховѣваючися* 19, *уска(р)жаючися* 22, *обовязуючися* 54, *о(т)зиваючися* 61, *уска(р)жаючися* 61 зв., *прихилиючися* 36 зв., *при(с)мотрившисе* 40 зв., *повернувшися* 41, *прихилиючися* 41, *подписавшися* 49 зв., 115, *постановившися* 58, *погодившися* 67 зв., не *становячисе* 70, *становячисе* 72, *склонившися* 92, *подписавшися* 100, *боронячися* 118, *прихилѣвшися* 125 зв., п'ять разів ужито фонетичний варіант із *-е*: *обовязуючисе* 34 зв., *защитившисе* 66 зв., *прихилиючисе* 67, *при(с)мотрѣвшисе* 86 зв., *поддавшисе* 120 зв., *боронячисе* 122 зв., *знесишисе* 124 зв., найімовірніше як північноукраїнська риса. Значно рідше написано форми із скороченою часткою, яка передавана як виносна літера або рядкова зі зредукованим: *подписавши(с)* 112 зв., 127 зв. 127 зв., *подписавшись* 133 зв. Поодинокі написано зворотний займенник *се* в препозиції: *се хотячи* 122 зв.

Такі особливості функціонування дієприслівників характерні й для пам'яток XVI–XVII ст. ділового та конфесійного стилів [10: 32]. У "Пересопницькому євангеліє" упорядники теж відзначають активне вживання дієприслівників теперішнього часу на *-чи* та минулого на *-ши, -вши* [15: 47].

На синтаксичному рівні аналізовані словоформи функціонують:

як одиничний дієприслівник: "*а такъ ти, гдарѣ, зичачи, аби мѣсто нийє Киевъ якъ украинѣ, такъ в судахъ своихъ мескихъ разширало и множилося*" 77 зв;

як дієприслівниковий зворот: "*до пѣна Бремера, урка(р)жаючися ету на фактора его помененного Кля и права на волности свой ету указовавши, просили, аби ить*

товари ихъ поворочати велелъ" 61 зв.; "ми, **маючи по вся часи взглядъ на место нїе Києвъ**, яко пограничне, и зичачи, аби се яко в доста(т)ки, такъ и в оборону противъ неприятелетъ пограничитъ тимъ бо(л)ше тножило и фундовало преречонихъ мещанъ нїихъ киевскихъ" 68 зв. – 69; "которіе они, **арендою держачи**, капици(з)ну до затку платя(т)" 50 зв.; "которой то справи преречонїй воевода киевскїй, **не кончачи оную**, дворомъ нїшимъ до насъ..." 80; "яко(ж) з осо(б)ливой ласки нїѡ(ї), **зичачи тому месту нїѡту киевскому**, яко украинноту всякихъ о(з)до(б), и помноженъ" 100.

Значну частину одиничних дієприслівників чи у зворотах ужито в канцелярських формулах: "и начей то(го) для ласки нїѡе гдрское чинити не смеючи" 21 зв., 23 зв.; "зичачи, аби место" 75 зв., 77 зв. / "зичачи тому месту" 100 тощо.

Висновки й перспективи дослідження. У статті схарактеризовано особливості вживання дієприкметникових та дієприслівникових форм у копіях привілеїв, виданих Київському міському магістрату. Тексти грамот копіювалися і перекладалися, а тому для них характерні лінгвальні ознаки XVI–XVII і XVIII ст. Спостерігаємо проникнення великої кількості рис старослов'янської мови, зокрема й дієприкметникових форм на -ций, які не були властиві для попереднього періоду в ділових пам'ятках. Відзначено широке використання активних дієприкметників на -чий. Широко представлено пасивні форми на -н: Характерною особливістю в написанні таких форм є дві букви -нн-. Після шиплячих поряд із формантом -ен ужито фонетичний варіант -он.

В аналізованому тексті вжито в невеликій кількості активних дієприкметників із формантом -вш- та пасивних із суфіксом -м-, -т-. З-поміж аналізованих форм виявлено невелику кількіть на -л-. Засвідчено кілька словоформ, утворених від давніх основ: *вземши, доведши, приемши*, які вжито паралельно з новішими. Поодинокі дієприкметники поєднано зі зворотною часткою *ся / се*, яка могла бути і в препозиції, і в постпозиції. У пам'ятці також активно вживано дієприслівники з різними формотворчими суфіксами -учи (-ючи), -ачи (-ячи), -ши, -вши. Виявлено функціонування в аналізованому тексті дієприслівників із часткою *ся / се*, яка частіше закріплена після дієприслівника й поодинокі написана перед ним.

Зіставлення з іншими пам'ятками аналізованих форм демонструє, що в подібних текстах XVI–XVII століть дієприкметники та дієприслівники активно використовувалися й творилися за такими ж моделями як і в представленому конволюті.

На синтаксичному рівні аналізовані словоформи дієприкметника виступають непоширеним та поширеним означенням (дієприкметниковим зворотом) та в ролі присудка; дієприслівник функціонує як одиничний, так і в складі звороту, виступаючи в ролі обставини.

Перспективними будуть дослідження, спрямовані на зіставлення функціонування аналізованих словоформ привілеїв з іншими пам'ятками XVIII ст. для підтвердження висновків про поширення церковнослов'янських елементів під російським впливом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року. А. М. Матвієнко і В. М. Мойсієнко (підгот. до вид.). Житомир, 2002. 392 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 415 с.
3. Білих О. П. Українська редакція церковнослов'янської мови кінця XVI–XVII ст.: проблеми інтерференції та морфологічного унормування [Текст]: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01; Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2020. 488 с.

4. Гисторія Г. Граб'янки. Лѣтопись краткій / Упорядкування, лінгвістично-палеографічне дослідження В. М. Мойсієнка. Житомир, 2001. 286 с.
5. Діденко Н. М. Варіантність дієслівної парадигми у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2013. 21 с.
6. Історія української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1978. 539 с.
7. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упорядники Г. В. Боряк і Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1982. 203 с.
8. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 287 с.
9. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упорядники: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. Київ, 1991. 344 с.
10. Кременецька земська книга 1578 року / підгот. до вид. Л. В. Ящук. Кременець: Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник, 2018. 300 с.
11. Литовська метрика. Книга 561: ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. Кравченко, відп. ред. П. С. Сохань. Київ: [б.в.], 2005. 599 с.
12. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук (підгот. до вид.). Луцьк, 2013. 733 с.
13. Маштабей О. М. "Актові книги полтавського городского уряду" як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту (дієслівні форми) : монографія /упоряд.: В. В. Леснова, А. О. Найрулін, І. О. Ніколаєнко; заг. ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. 244 с.
14. Москаленко Л. А. Акти (протоколи) Полтавського полкового суду (1683–1750 рр.) – пам'ятка української мови. *Мовознавство*. 2014, № 6. С. 50–65.
15. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик / Підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Київ: [б. в.], 2001. 669 с.
16. Самійленко С. Нариси з історичної морфології української мови, 1–2, Київ: Вища школа, 1964–1970.
17. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 62, оп. 1, спр. 1.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho hrods'koho uriadu 1611 roku (2002). [Act book of Zhytomyr city government in 1611]. A. M. Matviienko i V. M. Moisiienko (eds). Zhytomyr. 392 p. [in Ukrainian].
2. Bevzenko, S. P. (1960). Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy: Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru [Historical morphology of the Ukrainian language: Essays on word change and word formation]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 415 p. [in Ukrainian].
3. Bilykh, O. P. (2020). Ukrainska redaktsiia tserkovnoslovianskoi movy kintsia XVI–XVII st.: problemy interferentsii ta morfolohichnoho unormuvannia [Ukrainian edition of the Church Slavonic language of the late 16th–17th centuries: problems of interference and morphological normalization]: PhD thesis: 10.02.01; Dniprov. nats. un-t im. Olesia Honchara. Dnipro. 488 p.
4. Hystoriia, H. (2001). Hrabianky. Litopysъ kratkii [History of G. Hrabianka The chronicle is short]. Uporiadkuvannia, lnhvistychno-paleohrafichne doslidzhennia V. M. Moisiienka. Zhytomyr. 286 p. [in Ukrainian].
5. Didenko, N. M. (2013). Variantnist diieslivnoi paradyhmy u staroukrainskykh pamiatках pershoi polovyny XVII stolittia [Variant verb paradigm in Old Ukrainian monuments of the first half of the 17th century]: PhD(c) thesis abstract: 10.02.01. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
6. Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia (1978). [History of the Ukrainian language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka. 539 p. [in Ukrainian].

7. Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV–XIX st. (1982). [Catalog of documents on the history of Kyiv, 15th–19th centuries]. H. V. Boriak, N. M. Yakovenko (eds.). Kyiv: Naukova dumka. 203 p. [In Ukrainian].
8. Kernytskyi I. (1967). Systema slovozmyny v ukrainskii movi [The word change system in the Ukrainian language. On the materials of the 16th century monuments]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 287 p.
9. Knyha Kyivskoho pidkomorskoho sudu (1584–1644) (1991). [Book of the Kyiv Sub-Chamber Court (1584–1644)]. Arranged by: H. V. Boriak, T. Yu. Hyrych, L. Z. Histsova, V. M. Kravchenko, V. V. Nimchuk, H. S. Serhiichuk, V. V. Strashko, N. M. Yakovenko. Kyiv. 344 p. [in Ukrainian].
10. Kremenetska zemska knyha 1578 roku (2018). [Kremenets Territorial Book of 1578 year]. L. V. Yashchuk (arrangement). Kremenets: Kremen.-Pochaiv. derzh. ist.-arkhitektur. zapovidnyk [in Ukrainian].
11. Lytovska metryka. Knyha 561: revizii ukrainskykh zamkiv 1545 roku (2005). [Lithuanian metric. Book 561: audits of Ukrainian castles in 1545]. prep. by V. Kravchenko, ed. by P. S. Sokhan. Kyiv: [no ed.]. 599 p. [in Ukrainian]
12. Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. (2013). [Lutsk Castle Book of 1560–1561]. V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk (eds.). Lutsk. 733 p. [in Ukrainian].
13. Mashtabei, O. M. (2013). "Aktovi knyhy poltavskoho horodovoho uriadu" yak dzherelo dlia istorychnoho vyvchennia poltavsko-kyivskoho dialektu (diieslivni formy): monohrafiia ["Act books of the Poltava city government" as a source for the historical study of the Poltava-Kyiv dialect (verb forms): monograph] /arranged by: V. V. Liesnova, A. O. Nairulin, I. O. Nikolaienko; ed. by: K. D. Hlukhovtseva. Luhansk: Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka". 244 p. [in Ukrainian].
14. Moskalenko, L. A. (2014). Akty (protokoly) Poltavskoho polkovoho sudu (1683–1750 pp.) – pamiatka ukrainskoi movy [Acts (protocols) of the Poltava Regimental Court (pp. 1683–1750) – a written record of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo* [Linguistics]. No. 6. Pp. 50–65. [in Ukrainian].
15. Peresopnytske Yevanheliie 1556–1561 (2001). [Peresopnytsia Gospel 1556–1561]. Research. Transliterated text. Glossary / Ed. by I. P. Chepiha, L. A. Hnatenko. Kyiv: [no ed.]. 669 p. [in Ukrainian].
16. Samiilenko, S. (1964–1970). Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language], 1–2, Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
17. Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv) (CDIAK of Ukraine). Fond 62. Inventory 1. Unit 1. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.02.2025

Схвалено до друку: 23.04.2025